

EKSPERTARVAMUS LINNAMÄE PAISU SÄILIMISELE KULTUURIVÄÄRTUSLIKULT SEISUKOHALT

Koostanud Janek Šafranovski

SISSEJUHATUS

Käesolev eksperthinnang on koostatud hindamaks Linnamäe paisjärve mõju piirkonnale kultuuriväärtuslikust ja muinsuskaitsest aspektist, arvestades võimalikku arengut, et paisjärv võidakse likvideerida.

Kuivõrd suurem osa inimeste poolt loodud väärtustest seondub mingil moel kultuuriga, ei saa kõike sellest lugeda kultuuriväärtuseks kaitse- ja säilitamise vajaduse mõttes. Samas ei saa kõike kultuuriväärtuslikku hinnata pelgalt riiklikul tasemel ja üksikute füüsiliste osade kaupa. Antud kontekstis on oluline just piirkonnale ja selle väärtustele lähenemise mitmekülgsus. Kuna see valdkond on olnud Eestis pikka aega vaeslapse osas, on väga oluline Eesti liitumine Euroopa Maastikukonventsiooniga, mida käsitlen põgusalt käesoleva hinnangu lõpus.

Proovin käesolevas hinnangus teha lühiülevaate Linnamäe paisjärvega seonduvatest ajaloolistest objektidest, nende erinevatest väärtustest ja seostest paisjärvega. Lühidalt käsitlen ka paisjärve külastussihtkohana kuivõrd olen sellega kokku puutunud erinevates projektides.

JÄGALA LINNAMÄE ARHEOLOOGILINE MÄLESTIS

Riikliku kaitse all olev Jägala (Jõesuu) linnamägi on kompleksne mälestis erinevatest ajastutest pärinevate inimtegevuse jälgede ja kultuurkihtidega. Kohalikud elanikud nimetasid siinset küngast Linnamäeks ja kõrval asuvat karestikku Linnamäe joaks. Sellest nähtub, et linnamäe kunagine olemasolu oli kandunud edasi vähemalt kohanimepärimuses. Ajalooteadusele avastas siinse arheoloogilise asukoha Artur Spreckelsen 1917. aastal. Siin toimusid esimesed Eesti Vabariigi aegsed suuremad arheoloogilised kaevamised eelpool nimetatud arheoloogi juhtimisel 1921-23 aastatel. Järgmised suuremahulisemad ja arheoloogilised kompleksuuringud algasid 2005. aastal initsieerituna MTÜ Jägala Linnamäe ja Tartu Ülikooli poolt ning teostatuna Tartu Ülikooli professori Aivar Kriiska juhtimisel. Laboratoorsed uuringud kestavad tänaseni ja peagi on oodata ka vastavaid kokkuvõtteid. Siinne piirkond (peale linnamäe ka lähiümbrus) on osutunud Eesti üheks tihedamaks ja eriilmelisemaks erinevatest ajastutest pärinevate asustusjälgedega piirkonnaks, mille põhjuseks on kindlasti Jägala jõe suue ja selle ümbruses olev maastik. Paljud siin avastatud nähtused on teaduslikult Eesti ja rahvusvahelises mõttes suure tähtsusega.

Kuna pärast viimase jääaja lõppu toimub siinses piirkonnas maa tõus (keskmise kiirusega 2,5 mm aastas), siis on maastik olnud merepiiri osas pidevas muutumises. Sellega seoses on kaugenenud merepiir ja alanenud jõe tase, mis omal ajal oli siinse inimeste aktiivse tegevuse peamiseks põhjuseks. Linnamäe hüdroelektrijaama ehitamisega seoses tekkinud paisjärv tekitas (omal ajal tahtmatult) olukorra, kus ranniku lähedale on tekkinud osaliselt ajaloolise jõesängi „taastumine“ mitme tuhande aasta tagusesse aega.

Jägala linnamäe asula kultuurilisi kihistusi

Linnamäe paisjärve ümbruses ja vahetul kaldal on kokku avastatud 8 erinevast ajastust pärit arheoloogilisi mälestisi ja nende arv kasvab. Kuivõrd antud kontekstis on keskseim ja olulisim linnamäel asunud asustus, käsitlen siinkohal vaid seda osa.

Jägala linnamäe neoliitiline asula ca 3500 eKr.

Kiviaegne neoliitiline asula asus omal ajal Jägala jõe suudmes asunud saarel. Väljapaistvaks teeb nimetatud asulakoha see, et 1922. aastal leiti sellelt asulakohalt väljakaevamistel keraamilise nõu jäänused, mis on terves selle kultuuri esinemise piirkonnas üks paremini säilinud kammkeraamilise kultuuri ese. Kammkeraamiline kultuur levis Kesk-Soomest kuni Valgeveni ca 4000-2000 eKr ja on kiviaja üks olulisi identiteete.

Kiviaegsete inimeste peamiseks elatusallikaks kogu Euroopas oli kalapüük. Soome lahes lisandus sellele ka hülgepüük. Jägala asula puhul on tegemist strateegiliselt olulise kohaga jõe suudmes. Linnamäest ida poole avastati 2010. aasta arheoloogilistel kaevamistel veel ühe samasse ajastusse kuuluva hoone jäänused, millest võib järeldada, et kiviaja lõpus oli sinne rannik küllalt tihedasti ja järjepidevalt asustatud.

- **Paisjärve olemasolu on vee tõstnud kõrguseni, mis on küll madalamal kui kiviaegse asula kasutamise ajal, kuid sellele lähedal ja aitab lahti mõtestada neoliitilise asula kui saareasula keskkonda. Paisjärve likvideerimine ei tooks kaasa mingit positiivset muutust seoses kiviaja asulaga. Paisjärve säilimine on positiivne kiviaegse perioodi ajaloo mõistmisel ja propageerimisel.**

Pronksiaegne asula

Pronksiaegne asula avastati prof. Aivar Kriiska juhitud arheoloogilistel kaevamistel 2010. aastal. Vastavast kultuurikihist tulid välja mingi omaaegse konstruktsiooni jäänused. Kahel aastal toimunud kaevamistel ei jõutud kogu konstruktsiooni välja kaevata ja selle lõplik ulatus ei ole hetkel selge.

Väga unikaalseks teeb Jägala pronksiaegse asulakoha sealt leitud rauatöötlemise jäänus. Pole võimatu, et sinne mälestis võib osutada vanimaks teadaolevaks rauatöötlemise keskuseks Eestis. Prof. Aivar Kriiska arvab, et pronksiaegne asulakoht oli kindlustatud. Vesi oli kindlustatud asula kontekstis kindlasti oluline tegur.

Kindlasti oli asulakoht ümbritsetud veest vähemalt kolmest küljest. Ei saa välistada, et pronksiajal asus sinne asulakoht veel saarel. Praegune veekeskond on kindlasti iseloomulik omaaegsele kontekstile.

Rauaaegsed linnused

Kindlasti kõige väärtuslikumaks ja unikaalsemaks mälestiseks on rauaaegne linnus. Linnus hõlmas kogu poolsaart linnusevallist lõuna poole. Täna on teada, et praegu näha olevas ulatuses rajati linnus I-II sajandil eKr. Samuti on linnusel teine ehitusperiood, mille dateering on ca 5-7 saj.

Eriliselt unikaalseks teeb siinse linnamäe asjaolu, et 2,8 ha suuruse õuepindalaga linnus on teadaolevalt suurim omaaegsete seas terves põhjapoolses Euroopas. Tänapäevases Saksamaast põhja pool pole teada ühtegi isegi lähedase suurusega linnust Kristuse-eelsest perioodist. Mis asjaoludel ja kes tolle aja kohta nii võimsa linnuse ehitas ei ole veel kaugeltki selge. Linnuse peamine visuaalselt säilinud konstruktsioon on linnuse põhjaküljel jõest veehoidlani kulgev vall. Arheoloogilistel kaevamistel on selgunud, et vall sisaldab ehituskonstruktsioonide jäänuseid. Esimeses etapis oli kaitserinnatis ehitatud puidust kastidest,

mis olid täidetud mulla ja kividega. Teises etapis oli kaitsevalli põhikonstruktsiooniks kuiv-paekivimüüridega tugevdatud vall.

Linnamäe kaitsekonstruktsiooni rajamisel on arvestatud, et kolmest küljest on kaitserajatise kaitsenud vesi. Seetõttu on suuremat kaitserajatist vaja olnud rajada vaid maapoolsesse ossa. Teine oluline visuaalne tegur on paisjärve seos laevatatavusega. Jägala linnamägi on väheseid omaaegseid linnused, mis on olnud ehitatud otse laevatatava veekogu äärde. Turvalisuse tõttu on enamus linnuseid olnud rajatud veeteedest veidi kaugemale (nt Iru linnusest jäi laevatatav Pirita jõe osa mitme kilomeetri kaugusele). Seda saab seletada ainult linnuse tugevuse eriline seisund, mis ilmneb ka rajatise suuruses.

- **Linnamäe arheoloogiliste asulakohtade ja linnuste olemuse mõistmise osas on paisjärve veetase positiivne. Vee langetamisega eemalduks jõgi linnamäest oluliselt ja muistset keskkonda iseloomustav maastiku rekonstruktsioon kaoks.**

Ligikaudsed rannajooned erinevatel perioodidel

Kiviaegne neoliitiline asula jõe suudmes asuval saarel ja kõrval rauaaegse linnuse situatsioon jõe suhtes. Mõlemal juhul jõe pind võrdne merepinna tasemega

Praegune situatsioon ja ligikaudne situatsioon, nagu see oli näha 2011 aasta paisjärve tühjendamisel

Linnamäe arheoloogiamälestise geoloogiline säilimine

Jägala linnamägi asub muistsel luitestunud rannamoodustisel. Sisuliselt on tegemist liivamäega. Maapinna tõusuga seoses on ajaloolisel ajal jõgi mäest pidevalt eemaldunud. Ilmselt on see tekitanud ka pinnase suuremat kuivamist ja sellest tulenevat erosiooni. Maastikul on see

piirkond tänaseks rohkem kattunud taimestikuga ja mingil määral on erosioon peatunud. Hüdrolektriijaama ehitusaegsetelt fotodelt on ka näha, kuidas spetsiaalsete võrkudega on püütud peatada erosiooni linnamäe läänesosas, kus paisutust ei ole.

1930-datel aastatel tehtud aerofotolt on näha, et linnamäe kaguosas on toimunud oluline erosioon. Juba on paisjärve kaldale uue veepiiri äärde kasvanud erosiooni pidurdav taimestik.

- **Linnamäe paisjärve võimaliku likvideerimise mõju taimestikule ja sellest tulenevale erosioonile tuleks eraldi uurida, kuid on selge, et selline mõju on olemas ja kardetavalt negatiivne.**

LINNAMÄE HÜDROELEKTRIJAAM

Linnamäe hüdrolektriijaama pais ehitisena on kultuurimälestisena riikliku kaitse all ja riikliku kaitse alla võtmise eksperthinnangus on ka olulisim elektriijaama rajamise ajaloost välja toodud: https://register.muinas.ee/ftp/Eksperdi hinnagud/MKA_Linnamae_HEJ.pdf. Samas juhin tähelepanu selle, et ekspertarvamuses käsitletakse väärtusena elektriijaama ja selle ajalugu, mitte ainult sellest ühte osa – betoonist paisu. Eraldi tooksin välja Jägala Puupapivabriku ja Linnamäe elektriijaama osa sõjaajaloos. Nimelt asus I maailmasõja alguses Pärnus Venemaa suurim paberitööstus Waldhofi tehas. Sõja puhkedes lähenesid Saksa väed Riiale ja tehas hakati evakueerima. Kui Pärnu lahte ilmusid Saksa sõjalaevad, õhiti linna garnisoni komandöri korraldusel üks tehase torn. Õhkimisest aga puhkes tulekahju, mis kogu tehase hävitas. Sellest tulenevalt tekkis Vene impeeriumis suur paberipuudus, mis võimendus veelgi sõja vajadustest. Tekkinud defitsiidis hakati suure kiirusega laiendada peamiselt Tallinnas asuva Põhja Puupapivabriku filiaali ja tootmise tõstmiseks vajalikku uut elektriijaama. Seetõttu projekteeriti Linnamäe elektriijaam sõja ajal aastatel 1916–17. Ehitamiseni jõuti siiski alles Eesti Vabariigi ajal. Seega seondub Linnamäe elektriijaama ajalugu globaalse sõjaajalooga.

Hüdroenergia ajalugu Jägala jõel

Veelgi enam tuleks komplekselt käsitleda Jägala jõe alamjooksu piirkonna erilist hüdroenergia Eesti ajaloos laiemalt. Sõna veski eesti keelest tuleneb komponentidest vesi ja kivi. Sellest saab järeldada, et esimesed veskid töötasid vee jõul. Veskite kasutuselevõtt on äärmiselt suure majandusliku mõjuga. Vilja jahvatamiseks minev energia hulk on tähelepanuväärne ja vesi oli muinas- ja keskajal oluline ning innovatiivne energiaallikas. Arvestades seda, et vili oli juba muinasajal oluline eksporditav, võis ka selle lisandväärtustamine olla olulise tähtsusega. Esimest veskit mainitakse Taani Hindamisraamatus 1241. aastal Koila külas käsitletava piirkonna vahetus läheduses. Vee-energia teravmeelseks ja Eestis innovatiivseks kasutamiseks tuleb pidada ka Joa külas 19. sajandil asunud vesiveskit,

mis võttis vee kanaliga Jägala jõest ja kukutas selle madalamal Jõelähtme jõe kaldal olnud veski ratastele. Puupapi vabrikute rajamine Jägala jõele muutis siinse piirkonna oluliseks paberitööstuse keskuseks, kus elas ja sai tööd sadu inimesi. Linnamäe võimas elektrijaam oli kogu protsessi „krooniks.“

Töötav kultuurimälestis versus mittetöötav

Kuigi riikliku kaitse all on kultuurimälestisena vaid Linnamäe hüdroelektrijaama pais, tuleks kultuuriliselt arvestada, et ajaloo seisukohalt väärtuslik on elektrijaam kui hüdroenergiat tootev kompleks. Kogu maailmas taastatakse tehnikamälestisi, olgu see auto või veski, seetõttu, et töötav ajalooline süsteem on suurema väärtusega kui mittetöötav. Töötav käitis annab ka kogu tehtud tööle, mis siin piirkonnas maastiku kujundamisel tehtud, mentaalse tähenduse ja põhjendatuse. Olgu selleks kasvõi elektrijaama ehitamisel toimunud linnamäe osaline lõhkumine. Linnamäe hüdroelektrijaam on muinsuskaitse all olev tööstushoone, mis oli omal ajal tunnistanud Eesti kauneimaks tööstusobjektiks, kuid kaitsealune väärtus säilib sellel vaid siis, kui hüdroelektrijaam on töökorras ja toimiv.

Uus muinsuskaitseadus soosib toiminguid, millega kaasneb mälestiste säilimine ja kasutuses hoidmist. Samuti on uute põhimõtetega on kooskõlas mälestise säilitamine selle algses asukohas, mis paisu puhul tähendab, et see säilitatakse ja kaitstakse kujul, nagu ta on rajatud, st osaliselt vee all. Seega on muinsuskaitse all oleva hüdroelektrijaama paisu säilitamiseks lubatav ja kohane paisutamise ja hüdroenergia tootmise jätkamine.

- **Minu hinnangul on hüdroenergia ajaloo seisukohast väga positiivne, et säiliks ka selle üks oluline osa paisjärv ja toimiks ka ajalooline elektrijaam, kui omaaegse olulise nähtuse kajastus.**

HINNANG LINNAMÄE PAISJÄRVELE KÜLASTUSSIHTKOHANA

Linnamäe paisjärve külastatavus

Jõelähtme valla kinnitatud arengukavas on selgitatud, et Linnamäe hüdroelektrijaam, linnamägi koos paisjärvega ja sellega piirnevad alad ülesvoolu on kujunenud Jõelähtme valla jaoks oluliseks puhkepiirkonnaks. Uue muinsuskaitseaduse põhimõtete kohaselt on mälestiste puhul väärtuslikuks nii ehitisele avanev vaade kui ka ehitiselt endalt avanev algupärane vaade. Seega on mälestise väärtuse oluliseks osaks see, et linnamäelt saab vaadelda nii paisu ja paisjärve, ja see, et paisult või paisjärvelt saab vaadelda linnamäge.

Linnamäe paisjärve külastatavus on küllaltki kõrge. Täpset metoodilist loendust külastajate kohta seni teostatud ei ole. Viibides Jägala linnamäe piirkonnas pikkadel perioodidel arheoloogilistel kaevamistel ja muudel aegadel siinset piirkonda jälgides ning korraldades, jõudsin 2010. aastal arvamusele, et aastane külastatavus on ca 10 000–15 000 külastajat aastas (loendasin tsükliliselt seoses arheoloogilise külastuskeskuse planeerimisega ning linnamäge tutvustavate stendide püstitamise vajadust hinnates).

Peamine külastatavus toimub suvekuudel. Lühikülastajad suunduvad peamiselt linnamäe parklast hüdroelektrijaama juurde ja parklasse tagasi ringiga üle linnamäe (viimast ei tee siiski kõik). Stendide püstitamiseega linnamäe kui arheoloogilise objekti tutvustamiseks püüdsime seda parandada. Pikemalt külastajad on linnamäe ümbruses ja selle peal pikniku korraldajad. Nemad jäävad küll vähemusse, kuid viibivad pikemalt.

Teine suurem külustuslaine toimub kevadel ja eriti suurveega, kui inimesed käivad jälgimas üle paisu toimuvat vee langemist.

Kolmanda külustajate grupi moodustavad kalamehed. Enne 2011. aasta vee langetamist oli palju külustajaid talve ajal jää peal õngitsemas, kuid järve ajutisel likvideerimisel kalad massiliselt hukkusid ja nähtavasti ei ole sisevete kalade asustus siiani veel taastunud. Teise kalameeste grupi moodustavad tammist allpool kalastajad, kellest minu hinnangul suure osa moodustavad „röövpüüdjad.“ Selline mulje on jäänud asjaolust, et sinna ilmudes kalamehed jätavad tihti õngitsemise ja minu hinnangul teesklevad looduse nautimist.

Hinnang külustatavusele - järv versus kärestikuline jõgi

Vee hulk on kindlasti oluline mõjutus külustuskoha atraktiivsuseks. Kuigi selline seisukoht on küllaltki arusaadav, proovin esitada kaks argumenti.

Võrreldes RMK lõkke- ja telkimiskohtade arvu jõgede ja järvede ääres on kaalukauss ilmselgelt viimaste kasuks. Näiteks Harjumaal järvede ääres on RMK hallata 5 telkimisala mitmete lõkkekohtadega, mitme lõkkekohaga Kaberneeme tehisjärv ja veel eraldi 3 lõkkekohta. Jõgede ääres on Harjumaal ainult 5 eraldi lõkkekohta. Ainuüksi Jussi Suurjärve ääres on RMK telkimisalal lõkkekohti sama palju kui Harjumaal jõgede ääres kokku. Samas läbivad RMK hallata olevaid piirkondi küllaltki pikad ja atraktiivsed jõed (Loobu, Valgejõe, Soodla, Keila, Väana jt. jõed) Teistes maakondades detailset võrdlust ei teinud, kuid pilt on analoogiline.

Paisjärvede rajamisel, tekkivad sinna üldjuhul ka ujumis- ja teised külustusobjektid. Eriti Lõuna-Eestist on teada hulgaliselt selliseid näiteid (nt Leigo järved). Vastupidist näidet, et veekogu vähendamise tekkiks suurema atraktiivsusega külustuskoht, on raske leida.

Teiseks tooks võrdluseks välja Jägala jõe paremkalda Jöelähtme jõe suudmest kuni Jägala elektriijaamani. Vasakkallas piirneb siin erakordselt ilusa liivakivipaljandiga ja jõele ligipääs on avalik ning hõlbus. Looduslikult ei saa sinne jõelõik olla vähematraktiivsem kui võimalik jõelõik Linnamäe paisjärve asemel. Kümnetel kordadel seal viibides pole kohanud siin teisi külustajaid ja pole tekkinud ka käimisradu.

Kalaspordi jõelõigu võimalik teke

On pakutud, et Linnamäe paisjärve asemele tekib suurema atraktiivsusega jõelõik. Ilmselt suureneks tõesti kalasportlaste arv. Samas on olemasolev jõesäng juba ümber kujunenud vastavalt pikaajalise paisutuse olemasolule ning teada ei ole see, millise voolu ja omadustega oleks paisjärve asemele tekkiv jõesäng. Kui suur on sinise kalaressurss selliseks tegevuseks, pole mulle teada. Muudest aspektidest hinnatuna on äärmiselt raske leida võimalust, et piirkonna atraktiivsust tõstab suure veekogu vähendamine oluliselt väiksemaks.

- **Minu hinnangul paisjärve likvideerimisel piirkonna geograafiline atraktiivsus külustussihtkohana langeks mitmes aspektis ja oluliselt. Positiivne võimalik mõju kalaspordi sihtkohana on näidete puudumisel raskesti määratletav.**

HINNANG MAASTIKUKAITSE ASPEKTIST LÄHTUDES

Linnamäe kinnistule on aastatuhandete jooksul tekkinud eelpool lühikirjeldatud nähtustest unikaalne maastik. Looduslike-, arheoloogiliste- ja tööstusajaloo protsesside tulemusel on tekkinud väga omapärane ning väärtuslik kombinatsioon. Linnamäe hüdroelektriijaam on muinsuskaitse all olev ainulaadne tööstushoone, linnamägi kui maastikumassiiv on muinasväärtus ja paisjärv on neid siduv element, mistõttu linnamäe, hüdroelektriijaama ja

paisjärve ühismõjus moodustub eriline tervikväärtus. Kahtlemata on tegemist kaitset ja uurimist vajava maastikuga.

Linnamäe paisjärve võimaliku likvideerimise otsesed geograafilised mõjud

Hetkel saadaolevates materjalides puudub elementaarne kaart, milline saab olema nimetatud piirkond paisjärve likvideerimise järel. Praeguste saadaolevate paisjärve likvideerimise kavade alusel ei nähta ette mingit ajaloolise situatsiooni taastamist vaid eeldatakse, et jõgi taastub isenesest. Selline taastumine ei ole võimalik seetõttu, et aastakümnetega on ladestunud paisu taha kogu paisjärve ulatuses sete ja paisu ehitamisel kaevati läbi seal olnud vett paisutav karestik.

Sette paksus on tuvastamata, kuid jälgides 2011. aastal toimunud pilti, oli tekkinud jõesängi sügavus settes ca 2 meetrit. Jõgi uhtus sette merre vaid vajaliku vooluhulga saavutamiseks ja ülejäänud paisjärv jäi settest kaetud. Jõesäng tekkis sisuliselt otsesema voolu suunas, minnes näiteks linnamäe jalamist kaugelt mööda. Ülejäänud sete ilmselgelt kattub taimestikuga ja moodustub uus maastik.

Eelmise sajandi algul valmistatud kaardilt on näha tammi ehitamisele eelnenud jõesäng. Selle laius ja kulg erines oluliselt näiteks 2011. a paisu avamisel tekkinud jõe ulatusest. Ilmselt ei olnud tegemist ainult sette puudumisest tingitud erinevusega, vaid jõesäng mõjutas ka loodusliku karestiku olemasolu praeguse elektriijaama kohal. 1917. a valminud elektriijaama projekti nimi on tõlgituna „elektriijaam Linnamäe karestikul (joal)". Elektriijaama rajamisel kaevati see vee taset reguleeriv maastikuosa läbi.

Kui alustada protsessi Linnamäe paisjärve likvideerimiseks ja mõne ajaloolise situatsiooni taastamiseks, tuleb esmalt teha maastikuprojekt käsitlemaks, milline täpselt saab olema uus keskkond, ja siis hindama selle keskkonna eeliseid praeguse või mõne muu ajaloolise situatsiooni suhtes. Sellisel juhul tuleks arvestada sette likvideerimist (merre uhtumine on tõenäoliselt keskkonnakaitseliselt mõeldamatu). Sette likvideerimisel tuleb arvestada kaevetöödel vajalike arheoloogiliste uuringutega minimaalselt linnamäe ja teiste arheoloogiamälestiste mõjutsoonis. Ulatuslike arheoloogiliste uuringute läbiviimist näeksin kultuurväärtuslikus mõjus ainukese positiivse aspektina.

Uue jõesängi tekkimine on minu hinnangul kultuurväärtuslikult lubamatu kuna puudub põhjendatus väärtusliku maastiku asemel mingi määratlematu uue maastiku tekitamiseks. Hinnates näiteks 1920. aasta seisuga taastamist kaardimaterjali alusel, tuleb märkida, et see oleks paisjärve likvideerimisel ainuvõimalik, aga pole kultuurimälestiste (Jägala linnamägi ja Linnamäe hüdroelektriijaam) suhtes positiivsem kui paisjärve säilimine.

Euroopa Maastikukonventsiooniga seonduvast

Eestis ei ole kuni eelmise aasta lõpuni riiklikul tasemel maastike kaitset reguleeritud. Reguleeritud on küll üksikuid kombinatsioone, nt pärandmaastike kaitset, mis seonduvad teatud loodusliikide ja muude looduskaitsete väärtustega. Kultuurmaastike kaitse on piirdunud peamiselt linnaliste asumitega miljööväärtuslike alade vormis, millega on tegeletud peamiselt omavalitsuste tasandil. Erandiks võib pidada Rebala Riiklikku Muinsuskaitseala, mis käsitleb peamiselt põllumajanduslikku kultuurmaastikku ja seal hiljem tekkinud arhitektuurseid, maakorralduslikke ja ehituslikke väärtusi.

Oluline on märkida, et eelmise sajandi 80ndatel oldi Eestis kultuurmaastike kaitse ja uurimise vallas just Rebala kaitsealaga maailma mõistes esirinnas. Eesti taasiseseisvumise järel kultuurmaastike kaitse pidurdus ja on jäädud oluliselt maha vastavast arengust mujal maailmas. Seetõttu on väga positiivne, et Eesti liitus 20.12.2017 (küll ühena viimastest) Euroopa Maastikukonventsiooniga.

Euroopa Maastikukonventsiooni eesmärk on muu hulgas edendada maastike kaitset, korraldust ja planeerimist (Artikkel 3). Konventsiooni järgi on maastik inimese tajutav, looduslike ja/või inimtekkeliste tegurite toimel ning koosmõjul kujunenud iseloomulik ala (Artikkel 1). See definitsioon kajastab mõtet maastiku pidevast muutumisest eri tegurite mõjul ning vajadust läheneda sellele terviklikult, mitte üksikute komponentide kaupa (Maastikukonventsiooniga liitumise seletuskirjast). Artikli 15 sätete kohaselt kohaldub käesolev konventsioon osalisriikidele kogu nende territooriumil, hõlmates nii looduslikke, linnalisi kui linnalähedasi alasid. See käsitleb maismaad, siseveekogusid ja merealasad ning puudutab nii silmapaistvaid, harilikke kui ka degradeerunud maastikke (Artikkel 2).

Euroopa Maastikukonventsiooni maastiku mõistest ja mõttest lähtuvalt ei saa Linnamäe paisjärve ja seda ümbritsevat maastikku ümber kujundada kalaliigi rändlust takistava paisu arvestades ja käsitleda ülejäänut (töötav hüdroelektrijaam, paisjärv, linnamägi jne) eraldiseisvate vähemtähtsate üksikute komponentidena. Vastupidi – vastavalt Euroopa Maastikukonventsioonile peab maastikke identifitseerima ja hindama võttes arvesse asjaomaste huvirühmade ning kohalike elanike poolt maastikele omistatud väärtusi (Artikkel 6). Ka Jõelähtme valla arengukavas on peetud Linnamäe hüdroelektrijaama ja sellega piirnevat linnamäge, paisjärve ja seda ümbritsevat ala valla jaoks olulise sotsiaal-majandusliku väärtusega alaks, mis vajab terviklikku säilitamist. Seega on kohaliku kogukonna ja üldsuse eelistus olemasoleva paisutuse ning maastiku säilitamine, mida tuleks arvesse võtta objektiga seotud maastikupoliitika kujundamisel ja kvaliteedieesmärkide seadmisel.

Arvan, et põhjendatud on tervikväärtusena ning lahutamatuena käsitleda linnamäge, paisjärve ja hüdroelektrijaama. Maastikukonventsioonile vastav kvaliteedieesmärk tuleks määrata kooskõlas kehtivate arengukavade ning pärandkultuuri ja muinsuskaitse eesmärkidega ja igal juhul vääriks kaitsmist hüdroelektrijaama, linnamäe ja paisjärve koosmõjus tekkinud tervikväärtus.

- **Minu hinnangul läheb nii kõrge kultuuriväärtusega piirkonnas maastiku muutmine ilma seda identifitseerimata ja hindamata ning selgelt maastikupoliitikat või kvaliteedieesmärki teadvustamata otseselt vastuollu Euroopa Maastikukonventsiooniga.**

Jägala pais ja rannakülad

Alates keskajast tekkisid Soome lahe äärde külad, mille elanikud elatusid kas peamiselt või osaliselt kalapüügist. Näiteks Ihasalu ja Neeme külade kohta kirjutati 17. sajandil, et sobilike põllumaade puudumise tõttu pole neil teisi elatusallikaid peale kalapüügi. Samas olid kohalikud kalurikülad küllaltki arvuka elanikkonnaga. Näiteks 1689. a oli Ihasalus 23 talu, mis on selle aja kohta suur küla.

Tüüpiline rannatalu elatus merest ja oli kalandusest täiesti sõltuv. Sellest tekkis omapärane rannakultuur, mis väikeste variatsioonidega kestis kuni 1944. aastani. Kolhooside ajal säilis rannakülade seotus merega, kuigi tänu efektiivsematele püügivõtetele käis merel järjest väiksem osa rannapiirkonna elanikest ja elutati ka tootmisest. Soome lahe lõunakallast suurel määral haldavas S.M. Kirovi nimelises kalurikolhoosis olid randades peamiselt kalatöötusega seotud tööstused, kus käis tööl suur osa elanikkonnast. Sellega tüüpiline rannakultuur suures osas muutus. Peredel ei olnud isiklike püügivahendeid ja rannakultuur asendus paljuski kolhoosikultuuriga, millel olid omad traditsioonid ja eripärad. Viimastel aastakümnetel on professionaalse kalapüügi tähtsus randades elavate inimeste jaoks statistiliselt olematu. Jõelähtme vallas võib leida üksikuid inimesi, kelle sissetulekust kalapüük moodustab arvestatava osa. Randades elavad inimesed, kellele meri on peamiselt visuaalse, sportliku ja

vaimse väärtusega. Selles osas on kohalike elanike harrastuspüük rannakultuuri osas oluline, sest ta matkib vähemalt osaliselt kunagist rannakultuuri, kus randadest lähtusid paadid ja oli näha kalapüügivahendeid (paadid, püünised jne).

Linnamäe paisu rajamise mõju ajaloolisele rannakultuurile eelmise sajandi algul on raske hinnangut anda. Kalurite sissetulekud sõltusid paljudest faktoritest ja eelkõige räime hinnast, mis oli suuremas osas Soome lahest põhiliseks püügikalaks. Paisu rajamine mingeid muutusi rannatalude arvus ja rahvastikus ilmselt ei mõjutanud. Küll võis see omada mingit mõju kalurite sissetulekule. Ainuüksi kalatrepi projekteerimine paisule näitab sellesuunalise mõttekäigu olemasolu. Kalatrepi projekteerimise motivatsioon 1916-17. aastal on väljapaistev nähtus. Sellel ajal ei eksisteerinud mingit vastavat seadusandlust. Ilmselt on tegemist Jägala mõisa omaniku nõudega, kellelt ostetud maale elektrijaam rajati. Mõisa omaniku eesmärk oli arvatavasti just kalade arvukus, kuna tema maadel elas kalandusest sõltuvaid rentnikke. Ei saa ka välistada üldiseid keskkonnaalaseid mõtteid. Eesti Vabariigi ajal, mil jaam valmis, mingeid seadusandlikke ootusi kalatrepi osas ei olnud ja otsest mõju kalade arvukusele kahjuks ei ole fikseeritud. Neeme küla endiste elanike sõnul langes 1938. aastal lõhe arvukus oluliselt seoses Jägala jõe mürgitamisega Kehra tselluloositehase poolt. Minu arvamusel peaks reostusohu jälgima hoolega ka edaspidi kõigis kavandatavates tegevustes seoses paisjärvega.

Kogukonna omaaegset suhtumist paisjärve näitab asjaolu, et peale purustamist 1941. aastal lagunes ka paisu värav. Kohalikud elanikud sulgesid värava mõne aasta pärast omaalgatuslikult ja paisutasid vee uuesti üles. Kas motivatsiooniks oli silmu püük paisu all või paisjärvel kalastamine, pole täiesti selge.

- **Harrastuspüügi osas on lõheliste arvukus kindlasti oluline, kuna suurendab motivatsiooni ja sportlikku huvi kalapüügiga tegeleda, mis on kaasaegse rannakultuuri osa. Minu hinnangul jääb see positiivne mõju alla Linnamäe paisjärve kultuuriväärtusele.**

KOKKUVÕTTEKS

Linnamäe maaüksuse paisjärv on inimtegevuse tagajärjel tekkinud maastik, millel on huvitav ajalooline taust ja põhjendus. Praegune paisjärve olemasolu ilmestab linnamäe vanemaid asustusjärke, kui asulakoht või linnus, oli kolmest küljest ümbritsetud veega ning neljandast küljest kindlustatud kaitsevalliga. Linnamäe paisjärve ja maastiku külastatavus on tänapäeval kõrge, hinnanguliselt 10 000–15 000 inimest aastas.

Käesoleval ajal on Linnamäe hüdroelektrijaama pais muinsuskaitse all. Paisjärv ilmestab selgelt positiivselt Linnamäe hüdroelektrijaama ja võimaldab sellel töötada, mis kindlasti lisab muinsuskaitseobjekti kultuuriväärtuse taset. Lisaks täiendab ta positiivselt Jägala linnamäe arheoloogiamälestist ja on oluline puhkemajanduslikust seisukohast. Olemasoleva olukorra lõhkumine ja paisjärve likvideerimine läheks vastuollu nii muinsuskaitse kui mälestiskaitse eesmärkidega. Tuginedes eelnevale ja Euroopa Maastikukonventsioonile, on paisjärve säilimine oluline, tegemist on unikaalse tervikväärtusega.

Antud juhul oleks minu hinnangul parim lahendus jätkata elektrijaama tegevust ja paisjärve mitte puutuda. Sellisel juhul on tagatud linnamäe, paisjärve ja muinsuskaitse all oleva omaaegse Eesti kauneima tööstusehitise tervikväärtuse säilimine.

Janek Šafranovski

MTÜ Jägala Linnamäe juhatuse liige

Korraldanud ja osalenud teiste isikute korraldatud arheoloogilistel kaevamistel Jägala linnamäel alates 2005. aastast

Rebala muuseumi juhataja (alates 2010)

SA Rannarahva Muuseum juhatuse liige (alates 2017)